

Veljko Cvjetičanin

Stanje nastave sociologije i formiranje marksističkog pogleda na svijet na fakultetima društvenih nauka te visokim i višim nastavničkim školama*

Neposredno nakon rata uveden je na fakultete, visoke i više škole predmet »Marksizam-lenjinizam«, ali ne i sociologija, barem nominalno. Predmet »Marksizam-lenjinizam« doživio je vrlo brzo neuspjeh, nakon čega je otpočeo kurs njegove tihe likvidacije. Racionalizacija ovog kursa pravdana je činjenicom da »marksizam-lenjinizam«, kao pogled na svijet, treba predavati kroz sve discipline, a ne samo kroz poseban predmet.

Od 1953/54. na stidljiv način stiče pravo građanstva u nomenklaturi znanosti i sociologija na nekim fakultetima i visokim školama Zagrebačkog sveučilišta. Od tog vremena uvodi se nominalno, ali samo ponegdje, predmet »sociologija«. Međutim, 1957. na Zagrebačkom sveučilištu osnovana je katedra za »Društveni razvitak i socijalističku izgradnju«. Po sadržaju, taj predmet je bio pretežno sociološki, ali još ne i nominalno zbog više razloga: a) još u cijelosti nije bilo prevladano staljinističko mišljenje o sociologiji kao buržoaskoj disciplini koju preko palube treba baciti u more; b) ciljevi tog predmeta bili su pretežno idejne naravi. Treba imati u vidu da je inicijativu za uvođenje tog predmeta u SRH dala Ideološka komisija Centralnog komiteta. U njenom obrazloženju je stajalo: »Ideološko marksističko obrazovanje i odgoj studenata kroz nastavu je insuficijentno i zato treba uvesti novi poseban predmet koji ima dva bitna cilja: a) stjecanje osnovnih znanja iz fundamentalnih društvenih znanosti i b) ideološko-političko i humanističko obrazovanje studenata za potrebe samoupravne prakse.«

Sveučilišna katedra postepeno je uvodila nastavu istoimenog predmeta na fakultete Zagrebačkog sveučilišta. Na nekim fakultetima društvenih nauka od ranije je vegetirao predmet Dijalektički i historijski materijalizam ili Sociologija.

U školskoj godini 1961/62. na prijedlog Katedre, Sveučilišni savjet donio je slijedeće odluke: denominalizacija predmeta »Društveni razvitak i socijalistička izgradnja« u »Osnove društvenih nauka« i izbor svih nastavnika po

* Uvodni referat održan na jugoslavenskom interkatedarskom sastanku za sociologiju u svibnju 1972. u Zagrebu.

fakultetima. Katedra je reorganizirana u koordinacioni odbor. Od tog razdoblja na većini fakulteta i škola društvenih nauka predaje se predmet »Osnove društvenih nauka«.

Na svim spomenutim fakultetima i školama tijekom vremena taj predmet je postepeno i samoincijativno preimenovan u predmet »sociologija«. Tako je sociologija pod različitim nazivima kao: Uvod u sociologiju, Osnove sociologije, Opća sociologija, Sistematska sociologija, zatim neke posebne sociologije, postala napokon priznata na svim fakultetima i školama Zagrebačkog sveučilišta.

Sociologija, kao nastavni predmet, ni u protekloj dekadi od 1961—1971. nije bila bez izvanjskih pritisaka. Kroz cijelu dekadu osjećala se na pojedinim fakultetima tendencija ograničavanja satnice tog predmeta, s motivacijom da se ostavi više prostora stručnim predmetima. Pri tom se isticalo da je to i onako u rangu predvojničke obuke, novi katehizis itd. Ovi prigovori načelno nisu bili opravdani, ali izvođenje nastave sociologije na nekim fakultetima i školama pružilo im je empirijsku verifikaciju. Treba reći, da tamo gdje se osjetila korist od nastave sociologije, prije svega za struku dotičnog fakulteta ili škole, ona nije bila osporavana, već je postojalo puno razumijevanje.

Sredinom prošle godine ponovo je zaprijetila opasnost za nastavu sociologije na većini fakulteta i visokih škola. Pod vidom liberalizacije nastave pokušalo se ograničiti i eliminirati sociologiju kao opći predmet na zagrebačkom sveučilištu. Ova akcija sinhronizirana je s istom akcijom u gimnazijama na području SRH. Stvarna motivacija koja nije nigdje izrekom navedena je slijedeća: sociologija implicite sadrži marksistički pogled na svijet, zato je i valja ograničavati i potiskivati. Treba je zamijeniti tradicionalnim disciplinama koje su više okrenute prema povijesti, i to prije svega domaćoj, nacionalnoj. Preporuku u tom pogledu već je bilo donijelo Znanstveno-nastavno vijeće Sveučilišta u VI mjesecu prošle godine. Na nivou gimnazija taj prijedlog je također usvojen na savjetovanju Zajednice gimnazija SRH mjesec dana kasnije. Inicijalna znanstvena zajednica za sociologiju na Sveučilištu pružila je otpor toj inicijativi, izradila je prestavku Rektoru i Znanstveno-nastavnom vijeću. Kakav bi bio ishod tog otpora, teško je pretpostaviti. Sigurno je da ne bi podjednako prošle sve katedre za sociologiju. Ova opasnost po sociologiju presječena je održavanjem XXI sjednice Predsjedništva SKJ. Nakon ove sjednice, na prijedlog inicijalne znanstvene zajednice za sociologiju, Znanstveno-nastavno vijeće Sveučilišta donijelo je nove zaključke o kojima će kasnije biti govora.

Nakon kratkog osvrta na proteklo razdoblje razvoja nastave sociologije, ukratko ćemo naznačiti opće stavove i iznijeti zajedničke probleme i poteškoće.

Na nivou Sveučilišta napokon je konstatirano, da ne može biti rasprave o važnosti sociološkog obrazovanja. Sociološko obrazovanje na svim fakultetima i školama i za sve studente je aksiom. Otkad relevantnost sociološkog obrazovanja za sve studente: 1) zbog neophodnosti poznavanja struktura suvremenog društva, funkcioniranja njegovih ustanova i organizacija, i to radi ponašanja i preuzimanja odgovornosti svakog stručnjaka, kao građanina; 2) sociologija je moderna analitičko-sintetička disciplina koja bitno utječe na način mišljenja. Zato je neophodna kao sastavni dio fundamentalnog obrazovanja na koje se oslanja stručno profesionalno obrazovanje. U ovo je uključivano i stručno specijalističko sociološko obrazovanje; 3) angažirana socio-

logija i moderni socijalizam nastaju iz istih povijesnih pretpostavki, dijelili su dosad istu sudbinu. Radi toga, sociologija ima bitno mjesto u marksističkom obrazovanju i odgoju, tj. formiranju marksističkog pogleda na svijet. Naravno, to se ne odnosi na svaku sociologiju. Upoznavanje marksističkih ciljeva, vrednota i ideala, tj. humanističke vizije budućnosti, moguće je kroz studij sociologije. Ovdje se odmah postavlja pitanje kakav marksizam i koja sociologija nam je neophodna na fakultetima i školama? Odgovor na ova pitanja stvar je temeljitih teorijskih diskusija. Telegrafski, receptološki odgovori ne bi bili primjereni suštini marksizma. Međutim, da ne bismo izostavili bilo kakav odgovor, pobrojat ćemo bar neka bitna svojstva marksizma kakav nam je potreban. Nama je jedino potreban **stvaralački**, a ne sterilni, **angažirani**, a ne akademski, **humanistički**, a ne pozitivistički, **kritički**, a ne apologetski, **otvoreni**, a ne zatvoreni (dogmatski) marksizam. Nama je također neophodna sociologija zasnovana na tako koncipiranom marksizmu, kao racionalna kritika postojećeg i znanstvena humanistička vizija budućnosti.

U skladu s tim razlozima definirano je, a tako se već i radi na jednom dijelu fakulteta i škola od ranije, da sociologija ima dva dijela: uvodni — opći dio, koji sadrži fundamentalna sociološka znanja, zatim elemente filozofije, političke ekonomije, antropologije i etike, te poseban — specijalistički dio, koji sačinjava jedna od posebnih sociologija, zavisno od struke koja se na dotičnom fakultetu izučava. Ova posebna sociologija i sama treba biti sastavni dio stručnog znanja tog fakulteta.

U realizaciji ovih općih stavova nailazi se na probleme i poteškoće. Mjesto sociologije u nastavnim planovima na jednom dijelu fakulteta i škola nije adekvatno riješeno. U tom pogledu postoji vrlo velika i neopravdana šarolikost. Trajanje nastave sociologije kreće se od jednog semestra do četiri i više semestara. Ima fakulteta gdje se predaje samo jedna sociološka disciplina, a ima i fakulteta gdje se predaje više socioloških disciplina. Negdje je sociologija u prvoj godini, a negdje u četvrtoj godini studija. Broj nastavnih sati je također vrlo različit na pojedinim fakultetima, od 1—4 sata. Prema najnovijoj preporuci Znanstveno-nastavnog vijeća Sveučilišta, na svakom fakultetu i visokoj školi za sociologiju treba osigurati najmanje 120 sati tijekom dvije godine. Gdje ima veći broj sati i sociologija se sluša duže od dvije godine, preporučeno je da se ne mijenja postojeći nastavni plan. Od ovih 120 sati predviđeno je 60 sati za opći, a 60 sati za posebni dio sociologije.

Nastavni programi sociologije nisu bez problema. Opći programski dio uglavnom je klasično koncipiran, odnosno rađen prema jednom od postojećih udžbenika ili je produkt njihove kombinacije. Zato opći dio programa uglavnom zahtijeva reviziju u skladu sa suvremenim znanstvenim rezultatima i stvaralačkom humanističkom koncepcijom marksizma. Posebni dio programa čine specijalne sociologije, koje se predaju na većini fakulteta društvenih nauka i visokih škola. Smatra se da je uvođenje posebnih sociologija i najveći napredak koji smo učinili u nastavi sociologije. Uvid u većinu programa nismo imali, jer na nekim fakultetima i ne postoje pisani programi. Budući da smo dobili programe Filozofskog, Ekonomskog i Pravnog fakulteta iz Makedonije i Pedagoških akademija iz Hrvatske, ilustracije radi, iznijeli bismo nekoliko osobnih napomena u vezi tih programa.

Pravni fakultet Skopje ima u nastavnom planu dva sociološka predmeta: **opću i političku sociologiju**, tokom prve godine studija. Program je klasično

koncipiran i preopširan za jednu godinu studija. Literatura propisana uz te predmete dijelom je neprimjerena. I na jezicima naših naroda već postoji teorijski vrijednija literatura od ove.

Ekonomski fakultet Skopje u nastavnom planu ima: **sociologiju** tokom prve godine. Njihov program ne samo da je klasičan, već je dobrim dijelom i zastario. Ovdje su još uvijek sadržane četiri crte dijalektičkog metoda i tri crte filozofskog materijalizma, zatim mehanicistička interpretacija baze i nadgradnje, sa svim poteškoćama koje iz jedne takve interpretacije proistječu. Literatura je, također, uglavnom klasična i zastarjela.

Filozofski fakultet Skopje ima u nastavnom planu »Osnovi nauke o društvu«, također tokom prve godine. Nastavni program je isto tako klasično koncipiran, s elementima osvježenja suvremenijom sociološkom građom. Od literature propisana su samo dva udžbenika, što nam se čini nedostatnim ne samo zbog broja, već i zbog isključivo udžbeničkog karaktera obavezne literature.

U Pedagoškim akademijama SRH, nastavni predmet **sociologija** zastupljen je tokom dvije godine. Program je u osnovi suvremen i temeljito razrađen. Čini se bolji od mnogih koje smo imali priliku pregledati. Zastupljen je i moderniji teorijsko-metodološki marksistički pristup u tim programima. Premda je riječ o višim školama, nije neskromno preporučiti njihov program fakultetima i visokim školama, radi konzultacije pri izradi vlastitog općeg dijela programa sociološkog obrazovanja. Naravno, program Pedagoških akademija suviše je opsežan za ovaj tip škola. Međutim, paradoksalna je pojava u propisanoj literaturi. Osnovna literatura, začudo, suviše je klasična i trenutno politički obojena, a dopunska literatura znatno je teorijski vrijednija i suvremenija, ali suviše opsežna.

U vezi s programima nastave sociologije na fakultetima i visokim školama, spomenuli bismo još dva pitanja.

Prvo, da li je tzv. sociološki imperijalizam instalirao sociologiju ne samo nominalno već i realno, kao dominantnu disciplinu? U većem dijelu programa, osim socioloških znanja, sadržana su pod imenom sociologije i filozofska, antropološka, politekonomska i ostala znanja. Prema tome, programi su koncipirani interdisciplinarno. Zbog ovog multidisciplinarnog sadržaja i postoje ponegdje još uvijek nazivi »Uvod u društvene nauke« ili »Osnove društvenih nauka«. Doduše, taj se naziv sve više gubi u korist sociologije.

Drugo, u kojoj mjeri su nastavni programi sociologije marksistički koncipirani i o kojoj se marksističkoj koncepciji radi? Na prvo pitanje možemo afirmativno odgovoriti. Programi su doista u osnovi marksistički koncipirani, tj. sadržan je marksistički kategorijalni sistem. Odgovor na drugi dio pitanja mnogo je teži i složeniji. Pretežno se radi o klasičnoj marksističkoj koncepciji u kojoj je magistralna misao teorija baze i nadgradnje, tj. pozitivistička interpretacija marksizma. Mišljenja smo da bi daleko plodnija i suvremenim društvenim uvjetima primjerenija kao osnovica programa bila Marxova i marksistička teorija alijenacije. U ovoj teoriji tri su bitna kompleksa pitanja: prvo, što je čovjek, drugo, u kakvom se stanju čovjek nalazi — oblici alijenacije, i treće, dezalijenacija čovjeka — socijalizam, kao zbiljski teren dezalijenacije, oslobođenja čovjeka. Ovakvu koncepciju ne smatramo samo vrijednosnom, već prije svega ontološkom, u smislu ontologije društvenih struktura. Ova koncepcija osim toga sadrži svojstva stvaralačkog, humanističkog, angažiranog i otvorenog marksizma.

Od početka uvođenja nastave postojale su znatne poteškoće u vezi nastavnog kadra, posebno profila nastavnika. Sociologiju na visokoškolskoj ustanovi mogu kvalificirano predavati jedino školovani sociolozi. U nas takav kadar u početku nije postojao. Tek krajem 1967. diplomirala je prva generacija sociologa na Zagrebačkom sveučilištu. Za tzv. »omnibus predmet«, kao što je »Uvod u društvene nauke«, poteškoće su još veće. Taj predmet bi mogli uspješno predavati jedino nastavnici s univerzalnim obrazovanjem. Prva generacija nastavnika odigrala je pionirsku ulogu. Nastavu i danas izvode mahom isti ljudi. Poteškoća je u tome što nastavnu djelatnost nije u dovoljnoj mjeri pratila i organizirana naučno-istraživačka djelatnost u oblasti koju se predaje. Osim toga, na svim fakultetima ističe se manjak nastavnika, a osobito asistenata. Ni u tom pogledu nije na svim fakultetima i školama ista situacija. Ima fakulteta gdje broj nastavnika naspram broju studenata ne ispunjava ni najelementarnije pedagoške standarde. Preopeterećenost nastavnika je opća pojava. Naprimjer, Ekonomski fakultet u Zagrebu na prvoj godini ima oko 2500 studenata, koje dijele samo u dvije grupe u nastavi sociologije. Kolegij sociologije sa više od 200 upisanih studenata nisu rijetkost. Također postoji i enormno veliki broj ispita na jednog nastavnika. Ali postoji i neracionalno korištenje nastavnika izvođenjem paralelnih kolegija na različitim fakultetima, koje pohađa i onako mali broj studenata.

U ovom semestru je znanstveno-nastavno vijeće Sveučilišta donijelo odluku da svaki fakultet ima bar jednog stalnog nastavnika i asistenta. Naravno, na nekim fakultetima već postoje brojno vrlo jake katedre za sociologiju. Znanstveno-nastavno vijeće Sveučilišta također je naglasilo potrebu izjednačenja statusa nastavnika sociologije sa statusom nastavnika stručnih disciplina na svim fakultetima. Dosad je status nastavnika sociologije bio nešto niži i drugačiji. Svaki nastavnik sociologije mora imati ili diplomu ili doktorat iz sociologije. Isto tako, svaki nastavnik mora se baviti naučno-istraživačkim radom u okviru sociološke discipline koju predaje.

Mnogo je teža situacija za nastavnike posebnih sociologija, koje kao stručni predmet ulaze u nastavne planove fakulteta. Uvođenje ovih specijalnih, stručnih predmeta u posljednje vrijeme otpočelo je dosta snažno na većini fakulteta. Međutim, još uvijek postoji vrlo veliko zaostajanje za suvremenim znanstvenim razvojem i vlastitim praktičkim potrebama. Simptomatično je da npr. još nemamo sociologije obrazovanja ili pedagoške sociologije ni na jednom nastavničkom fakultetu ili školi.

Poseban problem čine udžbenici i priručna literatura. Imamo više univerzitetskih udžbenika **opće sociologije** koji su odigrali pozitivnu ulogu. Međutim, treba reći da oni mahom ne odgovaraju zahtjevima modernog studija sociologije. Osnovni im je nedostatak što nisu na nivou suvremenih znanstvenih rezultata i što su prema svojoj koncepciji u manjoj ili većoj mjeri opterećeni »marksističkim« pozitivizmom. Udžbenika iz posebnih sociologija gotovo još i nemamo. Imamo nekoliko pokušaja čiju smjelost valja honorirati. Potreba za jednim suvremenim sveučilišnim udžbenikom **sistematske sociologije** doista je urgentna. Takav udžbenik ne može, prema našem mišljenju, više biti djelo pojedinca, već kolektiva. Pri njegovoj izradi valjalo bi se čuvati opasnosti od unifikacije. Osim udžbenika, trebalo bi pristupiti izdanju zbornika socioloških tekstova antologijskog karaktera. Doduše, o tome su mišljenja podijeljena. Smatra se da je vrijedno izdavati antologije filozofskih tekstova, ali ne i socioloških, zbog njihove relativno bržeg zastarijevanja.

Budući da su posebne sociologije u nas u fazi nastajanja, valjalo bi se orijentirati prije svega na prijevodnu literaturu i to podjednako udžbeničku i originalnu.

Posebno bismo htjeli iznijeti prijedlog i inicijalna iskustva o integraciji sociologije na nivou Zagrebačkog sveučilišta. U sklopu reforme Sveučilišta, akceptirana je ideja o integraciji fundamentalnih znanosti na nivou Sveučilišta, među koje spada i sociologija. Zašto je potrebna ova integracija? Zbog organizacije timskog naučno-istraživačkog rada. Naime, dosad su institucionalne osnove za naučno-istraživački rad u oblasti sociologije postojale samo na dva od devet fakulteta društvenih nauka. Većina nastavnika isključivo pojedinačno, individualno se bavi teorijsko-istraživačkim radom; drugo, zbog koncentracije svih stručnih kadrova i njihova racionalnijeg korištenja u nastavi; treće, zbog osiguravanja jače pozitivne selekcije nastavnika i organiziranog rada na specijalizaciji; četvrto, zbog interdisciplinarnosti i multidisciplinarnosti suradnje, što nije moguće organizirati u okviru pojedinog fakulteta. Daljnji proces integracije je neosporan, a početni rezultati su potvrdili njezinu ispravnost, ali se o modalitetima integracije još uvijek vodi diskusija.

I napokon, kakvi su dosadašnji rezultati nastave sociologije. Prvog dana savjetovanja konstatirali smo da rezultati zavise od izvanjskih uvjeta, tj. društvenog konteksta koji je u nas vrlo kompleksan i protivurječan. Danas bismo trebali ocijeniti sam nastavni proces, njegove nosioce i konstitutivne faktore. Posebno bi trebalo temeljito ispitati, kako studenti primaju sociološko-marxističko obrazovanje. Ovdje se izlažemo opasnosti da ponovno otkrivamo Ameriku. Čini se da je interes studenata za marxističko sociološko obrazovanje jedva dovoljan, a status predmeta prema studentskoj valorizaciji nalazi se u donjem dijelu nastavnog plana. Od unutarnjih razloga takvom stavu studenata je sadržaj predmeta, ali i oblici rada. Uglavnom se drže predavanja iz sociologije, a seminarski oblik rada je znatno rjeđi. Na taj način ne postoji mogućnost za dijalog, informaciju i povratnu informaciju. A sociologija, posebno marxistički koncipirana, jedino se može usvajati kroz živi dijalog nastavnika i studenata.

Mišljenja smo da se u metodološko-teorijskom pogledu nastave sociologije sve više nalazimo pred moralnom dilemom. Ako »neutralno« pozitivistički nižemo činjenice, popraćene elementima apologetike postojećeg stanja, sve više odbijamo studente. Ove generacije studenata doista se razlikuju od ranijih generacija u tom pogledu. Kod njih više ne postoji odnos slijepog vjerovanja. Ako njeujemo kritički, angažirani stav u nastavi sociologije, tada su moguće neprilike druge vrste. Unatoč tome, ovaj drugi pristup za marxistički orijentirane sociologe i sociologiju ipak je jedino moguć. Njegovanju tog pristupa treba pružiti podršku i naše Udruženje za sociologiju.

Veljko Cvjetičanin:

Summary

In the middle of the last year the teaching of sociology was put into jeopardy again. In the name of liberalization of teaching, an attempt was made to limit and eliminate sociology as a general course at the University of Zagreb which was paralleled by the simultaneous action at gymnasiums on the territory of

Croatia. The real motive behind these attempts, never stated explicitly was: sociology implies a Marxist view of the world and therefore it should be limited and suppressed.

This opens a question what kind of Marxism and sociology is needed as the subject to be taught at the schools and the University. The answer should be based on the results of intensive theoretical discussions. Short and prescriptive answers would not be adequate to the principles of Marxism. However, lest the question remains unanswered, some basic characteristics of Marxism that we need will be given. It should be a **creative**, not sterile, **involved**, not academic, **humanistic**, not positivistic, **critical**, not apologetic, **open** and not dogmatic Marxism. Also, we need sociology which should be based on such a Marxism, which should represent a rational criticism of the reality together with the scientific humanistic vision of the future.